

GESCHIEDENIS GEVEN

**PRAKTISCHE VAKDIDACTIEK EN
VAKINHOUD VOOR HET BASISONDERWIJS**

Meereke Bosua

© 2026, Uitgeverij Van Gorcum BV, Assen.
Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.
All rights reserved. No text & datamining.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

De auteur heeft zich ingespannen om rechthebbenden van in het boek opgenomen beeldmateriaal te achterhalen. Indien u meent dat materiaal van u zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, kunt u contact opnemen met de uitgever.

NUR 133

ISBN folio 9789465070773
ISBN ebook 9789465070797

1e editie 2004
2e, herziene editie 2009
3e, herziene editie 2013
4e, herziene editie 2017
5e, herziene editie 2021
6e, herziene editie 2026

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen
Illustraties: © Eric Heuvel/ComicHouse.nl
Fotografie: Meereke Bosua. Overig: zie beeldcolofon.
Grafische verzorging: LINE UP boek en media bv, Groningen
Omslagontwerp: Wink Ontwerp, Havelte
Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Inhoud

	Proloog – Een hoofd vol geschiedenis: hoe leren kinderen geschiedenis?	IX
0.1	Vooraf	IX
0.2	Tijd voor tijd. Een hoofd vol geschiedenis	XII
0.3	Jonge kinderen: ordenen en beleven	XV
0.4	Historisch tijdsbesef ontwikkelen	XVII
0.5	Veranderingen en eisen: conceptkerndoelen en hoeveel tijdvakken zijn er nou eigenlijk?	XXI
	Hoofdstuk 1 Prehistorie	1
	Tijd van Jagers en boeren (tot 3000 v.Chr.)	
1.1	De didactische focus: de lesvoorbereiding	2
1.2	Vakkennis: tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.Chr.)	11
1.3	De les- en verwerkingssuggesties	28
	Hoofdstuk 2 Oudheid	35
	Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.Chr. - 500 n.Chr.) Oude rijken	
2.1	De didactische focus: ordenen in de tijd – jaartallen en tijdbalken	36
2.2	Vakkennis: tijd van Grieken en Romeinen / tijd van oude rijken (3000 v.Chr. - 500 n.Chr.)	46
2.3	De les- en verwerkingssuggesties	72

Hoofdstuk 3 Middeleeuwen	79
Tijd van Monniken en ridders (500-1000) Standen en staten (500-1500)	
3.1 De didactische focus: verhalen en jeugdliteratuur gebruiken	80
3.2 Vakkennis: tijd van monniken en ridders (500-1000) / standen en staten (500-1000)	85
3.3 De les- en verwerkingssuggesties	105
Hoofdstuk 4 Middeleeuwen	113
Tijd van Steden en staten (1000-1500) Standen en staten (500-1500)	
4.1 De didactische focus: verwerking – vragen, opdrachten en toetsen maken met de taxonomie van Bloom	114
4.2 De vakkennis: tijd van standen/steden en staten (1000-1500)	117
4.3 De les- en verwerkingssuggesties	143
Hoofdstuk 5 Vroegmoderne tijd	149
Tijd van Ontdekkers en hervormers (1500-1600) Pakhuizen en plantages (1500-1800)	
5.1 De didactische focus: methoden, een moeilijke keuze	150
5.2 Vakkennis: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / tijd van pakhuizen en plantages / (1500-1800)	154
5.3 De les- en verwerkingssuggesties	174

Hoofdstuk 6 Vroegmoderne tijd	181
Tijd van Regenten en vorsten (1600-1700) Pakhuizen en plantages (1500-1800)	
6.1 De didactische focus: historisch denken en redeneren	182
6.2 Vakkennis: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / tijd van pakhuizen en plantages (1500-1800)	192
6.3 De les- en verwerkingssuggesties	216
Hoofdstuk 7 Vroegmoderne tijd	225
Tijd van Pruiken en revoluties (1700-1800) Pakhuizen en plantages (1500-1800)	
7.1 De didactische focus: vakgeïntegreerd werken, educaties, burgerschap, taal en zaakvakken, multiperspectiviteit, Grej of the day	226
7.2 Vakkennis: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)	232
7.3 De les- en verwerkingssuggesties	248
Hoofdstuk 8 Moderne tijd	255
Tijd van Burger en stoommachines (1800-1900)	
8.1 De didactische focus: cultureel erfgoed en omgevingsonderwijs, museumbezoek	256
8.2 Vakkennis: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)	262
8.3 De les- en verwerkingssuggesties	280
Hoofdstuk 9 Moderne tijd	287
Tijd van Wereldoorlogen (1900-1950) Wereldoorlogen en mensenrechten	
9.1 De didactische focus: beeld	288
9.2 Vakkennis: tijd van wereldoorlogen (1900-1950)	295
9.3 De les- en verwerkingssuggesties	318

Hoofdstuk 10 Moderne tijd	327
Tijd van	
Televisie en computer	
(1950-heden)	
Wereldoorlogen en mensenrechten	
(1900-heden)	
10.1 De didactische focus: wetenschap en technologie, met familiegeschiedenis als voorbeeld voor onderzoekend leren	328
10.2 Vakkennis: tijd van televisie en computer (1950-heden) / tijd van wereldoorlogen en mensenrechten (1900-heden)	337
10.3 De les- en verwerkingssuggesties	358
Schatplichtig	366
Literatuur	367
Bijlage 1 Definitieve conceptkerndoelen mens en maatschappij	369
Bijlage 2 Kennisbasis pabo 2018: Geschiedenis	380
Bijlage 3 Kerndoelen Oriëntatie op jezelf en de wereld	385
Bijlage 4 Checklist rijke tekst zaakvakken	387
Beeldcolofon	388
Trefwoordenregister	393

PROLOOG

EEN HOOFD VOL GESCHIEDENIS: HOE LEREN KINDEREN GESCHIEDENIS?

Dit boek zal je helpen te doen wat de titel belooft: geschiedenis geven in het basisonderwijs. Uiteraard op een verantwoorde, onderbouwde en daarnaast hopelijk ook een enthousiaste en bevlogen wijze.

In deze proloog lees je allereerst wat de belangrijkste wijzigingen zijn in de nieuwste druk en daarnaast wordt geduid wat de opbouw van het boek is (paragraaf 0.1). Vervolgens lees je in paragraaf 0.2 hoe we omgaan met het begrip tijd. Daarna is in paragraaf 0.3 aandacht voor geschiedenisonderwijs aan jonge kinderen en ten slotte (paragraaf 0.4) voor het ontwikkelen van historisch tijdsbesef. In de laatste paragraaf 0.5 wordt kort beschreven wat de stand van zaken is met betrekking tot de nieuwste (concept)kerndoelen en kernconcepten ‘mens en tijd’ en ‘mens en maatschappij’. Deze proloog beschrijft geen tijdvak, vandaar dat dit het 0-hoofdstuk is. De hoofdstukken 1 tot en met 10 beschrijven wel een historische periode.

0.1 Vooraf

Alle pabo's in Nederland leveren breed opgeleide professionals af aan wie enorm veel eisen gesteld worden en van wie terecht veel wordt verwacht. Ouders vertrouwen hun kostbaarste bezit aan de juf of meester toe. Deze leerkracht vervult met verve vele rollen en draagt op die manier bij aan de ontwikkeling van steeds weer een nieuwe generatie leerlingen.

Er zijn vele opleidingsvarianten om de bevoegdheid tot leerkracht te behalen; in 2025 waren er 384 verschillende manieren om bevoegd leraar te worden! Zowel volwassenen met de nodige

levens- en werkervaring als jongeren doen zeer uiteenlopende vaardigheden op. Daarnaast verwerven ze een gedegen vakken-nis van heel veel verschillende vakgebieden. Het is essentieel de leerlingen een goede kennisbasis mee te geven en daartoe moet de leerkracht zelf over veel vakkennis beschikken. Onderzoek toont aan dat achtergrondkennis cruciaal is voor begrip (Surma et al., 2025). Leerlingen met veel kennis over een onderwerp begrijpen teksten sneller, kunnen beter verbanden leggen en onthouden de inhoud beter. De herwaardering in het onderwijs is terecht en *evidence-based*: zonder kennis kom je niet tot (kritisch) denken. Daarnaast helpt het om kansenongelijkheid te verkleinen als alle leerlingen dezelfde solide kennisbasis krijgen aangeboden.

Bovendien zijn goed geïnformeerde burgers essentieel om te kunnen functioneren in de democratische samenleving. De kennis van zaakvakken draagt in belangrijke mate bij aan burgerschap. Het is verheugend om te zien dat er internationaal een ware kennisrevival gaande is. Te pas en te onpas wordt beweerd dat zelf kennis verwerven niet meer nodig is omdat alles te vinden is op internet of te genereren dankzij AI. Dit is bewezen onjuist: je hebt eerst kennis nodig voor je dergelijke bronnen juist kunt hanteren, maar ook om ze te interpreteren (Kirschner et al., 2019). Vanaf de eerste druk van *Geschiedenis geven* in 2004 heeft de vakinhoud een grote rol gespeeld. Je les moet wel ergens over gaan! In de eerdere versies schreven we over ‘achtergrondinformatie’, deze term is nu vervangen door de term ‘vakkennis’.

Het onderwijs blijft in beweging en de belangrijkste aanpassingen in deze versie komen voort uit de nieuwe conceptkerndoelen die door de SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling, het natio-

nale expertisecentrum voor curriculumontwikkeling) in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) zijn ontworpen. Die zijn overigens op het moment van schrijven van dit boek nog niet aangenomen. De verwachting is echter dat de vernieuwde kerndoelen vanaf 1 augustus 2027 zullen worden uitgevoerd. In paragraaf 0.5 en 2.1 lees je hier meer over. De nieuwe conceptkerndoelen zijn achter in het boek als bijlage opgenomen. Kerndoelen gelden als de wettelijke opdracht voor elke basisschool.

In deze zesde druk is er aandacht voor de vakgeïntegreerde aanpak waar basisscholen steeds meer voor kiezen. Een andere ontwikkeling is *leren door ontdekken*, waaraan in de didactische focus van hoofdstuk 10 aandacht wordt besteed. Daarnaast is in deze zesde editie burgerschap meer herleidbaar. Uiteraard is vastgehouden aan de uitgangspunten die hun dienst bewezen hebben. Dit boek sluit aan en bouwt voort op de kennis waarmee de huidige pabostudenten de opleiding starten, studenten die dus soms wel en soms niet een toelatingstoets voor het vak hebben gedaan.

Opbouw van het boek

Elk hoofdstuk heeft drie hoofdparagrafen die onderverdeeld zijn in subparagrafen:

- § 1: **Didactische focus** (DF);
- § 2: **Vakkennis**: achtergrondinformatie over het tijdvak plus een jaartallenoverzicht;
- § 3: **Lessuggesties**: paragraaf 3.1 is een ultrakorte **samenvatting** van de vakkennis van paragraaf 2.

Een van de hierboven genoemde ‘bewezen diensten’ van dit boek is de chronologische opbouw. Voor deze versie is gekozen voor tien kennisrijke hoofdstukken die zowel aansluiten bij de tien tijdvakken die in ieder geval tot 2027 worden gehanteerd, als bij de nieuwe indeling in zes tijdvakken. De eerste paragraaf van elk hoofdstuk is een didactische focus (DF) waarin een of meer aspecten van het lesgeven in het vak centraal staan. De paragrafen met de didactische focus kunnen overigens los van het tijdvak gelezen worden. Er is wel een logische opbouw; zo wordt begonnen met het lesvoorbereidingsmodel en in een aantal gevallen zijn de voorbeelden aan het tijdvak van het betreffende hoofdstuk gekoppeld. Ook is er sprake van een zekere opbouw in moeilijkheidsgraad. Toch hoeven deze didactische onderdelen niet systematisch en in volgorde bestudeerd te worden.

De derde paragraaf van ieder hoofdstuk bevat de lessuggesties. Deze zijn bedoeld om de lezer te inspireren en om mogelijkheden te laten zien die wellicht buiten het gewone geschiedenislesboek-

je omgaan. Bovendien is er nadrukkelijk gekozen voor (1) lessuggesties die aansluiten bij de lesstof van het hoofdstuk en die ook zijn te gebruiken als ultrakorte samenvatting van de vakinhoudelijke paragraaf, maar ook voor (2) aanvullende geschiedenislessuggesties en voor (3) lessen in samenhang met andere vakken. Bij dit laatste onderdeel is ook rekening gehouden met het feit dat basisscholen en zelfs pabo’s kiezen voor een volledig vakgeïntegreerde aanpak. Hieraan wordt in de DF van hoofdstuk 7 aandacht besteed. In de lessuggesties vind je ook ideeën voor lessen om wat nadrukkelijker stil te staan bij historisch denken en redeneren (HDR), onderwijs in wetenschap en technologie (W&T) en inzet van digitale geletterdheid (DG).

Lees: Nederland?

NEDERLAND?

.....

In dit boek zul je – wellicht tot vervelens toe – de term ‘het huidige Nederland’ tegenkomen. Hier is voor gekozen omdat de naam Nederland en de tegenwoordige grenzen er nog niet zo lang zijn, minder dan tweehonderd jaar. Bovendien had het ook zomaar anders kunnen lopen. Het is al helemaal niet te doen om ‘de Nederlander’ te definiëren. Het is misschien wél typisch Nederlands als ‘we’ daar lekker allemaal een eigen mening over hebben.

.....

Kenmerkende aspecten?

Menig student heeft voor de komst naar de pabo de zogenoemde ‘kenmerkende aspecten’ van elk tijdvak uit het hoofd geleerd. Dat lijkt niet de meest zinvolle en inspirerende aanpak om vat te krijgen op de gebeurtenissen en de ontwikkelingen. In de paragrafen met de vakkennis, steeds de tweede paragraaf van elk hoofdstuk, zijn de kenmerkende aspecten wel verwerkt in de gekozen stof voor die vakinhoudelijke delen. Vanaf het moment (wellicht in 2027) dat de nieuwe kerndoelen worden voorgeschreven zijn de kenmerkende aspecten vervangen door historische ontwikkelingen per periode. Deze zijn opgenomen in deze zesde editie.

Op de openingspagina van ieder hoofdstuk zijn zowel de kenmerkende aspecten als de historische ontwikkelingen vermeld. De openingspagina vermeldt ook de canonitens en kan dus beschouwd worden als de ultrakorte samenvatting van elk tijdvak. Tegelijkertijd zijn ook de onderdelen van de Kennisbasis voor de pabo (2018) in dit boek verankerd. Het maakt dit boek daardoor mede geschikt om je voor te bereiden op de toelatingstoets voor de pabo.

Verhaaltjesfabriek of: Moet ik die kaders ook leren voor de toets?

In elke paragraaf vind je kaders met daarin een schema, een theoretisering, een lijst met tips of een verhaaltje, een kleine geschiedenis, een voorbeeld of een foto met toelichting. Dit is bedoeld om duidelijk te maken dat geschiedenis overal te vinden is, dus ook in de nabijheid van de basisschool van ieder kind. Als leerkracht helpt het om veel anekdotes te kennen, mythes te kunnen ontrafelen en geschiedenis met pakkende voorbeelden te kunnen illustreren. Een leerkracht wordt op die manier, door steeds nieuwe verhalen te lezen en te vertellen, ook een 'verhaaltjesfabriek'. Bij het vak geschiedenis vormt de op deze en andere manieren verworven kennis de voorwaarde om tot historisch denken te komen.

De gekozen kaderverhalen kunnen zowel vakdidactisch als vakinhoudelijk van aard zijn. Soms ter illustratie, vaak ter verduidelijking. Anekdotes kunnen een goede bijdrage leveren aan het woweffect van je les: kinderen smullen van coole feitjes. En volwassenen hopelijk ook. Bij het bestuderen van het boek zal de student zelf kunnen analyseren wat een hoofd- en wat een (leuke) bijzaak is.

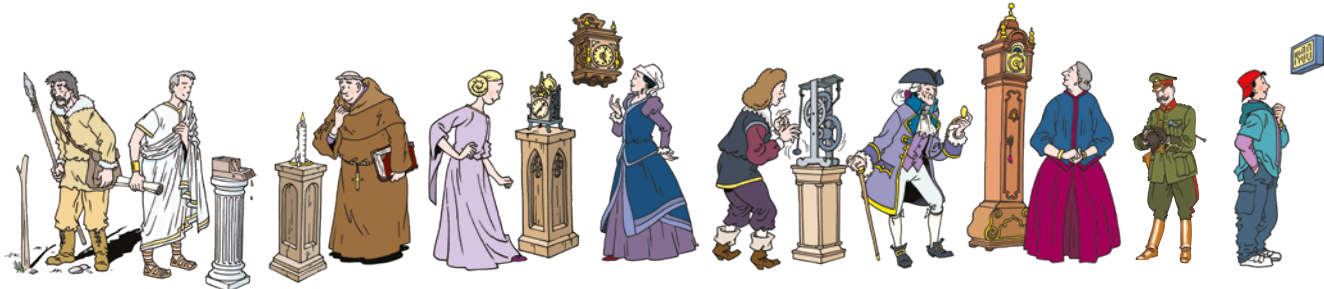
Lees: Tijdmeters

TIJDMETERS

In dit boek vind je bij hoofdstuk 1 tot en met 10 een illustratie met een bij het tijdvak passende tijdsmeter gemaakt door Eric Heuvel. Van een prehistorische man die wat vertwijfeld de zon gebruikt voor een tijdsindicatie tot een 20e-eeuwse jongen die naar een digitale klok kijkt, en alles wat daartussen ligt. Het meten van de tijd is in de loop der eeuwen steeds nauwkeuriger geworden, dat maken deze illustraties duidelijk. Met deze rij tijdsmeters heb je een visuele tijdbalk die niet alleen een beeld geeft van de techno-

logische veranderingen, ook de kleding is zorgvuldig gekozen. Stel dat je deze afbeeldingen kopieert en uitknipt, lukt het jouw basisschoolleerlingen dan de plaatjes op volgorde van tijd te leggen? Wat is jouw inschatting? Hoe komt het dat ze dit wel, niet of voor een deel kunnen? Heb je een bepaalde leeftijd in gedachten? Hoe bepalend is voorkennis? Geeft nadenken over het meten van de tijd door de eeuwen heen je nog andere ideeën om met je klas aan de slag te gaan? Ben jij zelf iemand 'van de klok'?

0.2 Tijd voor tijd. Een hoofd vol geschiedenis

Deze paragraaf gaat over tijd en hoe ons begrip voor tijd zich ontwikkelt. Allereerst wordt ingegaan op het begrip tijd, namelijk dagelijkse en historische tijd, en het ontwikkelen van historisch bewustzijn. Tijd is een abstract begrip. Tijd verstrijkt en verdwijnt voortdurend. Nu je dit gelezen hebt, is er alweer tijd verstreken.

De alledaagse of dagelijkse tijd

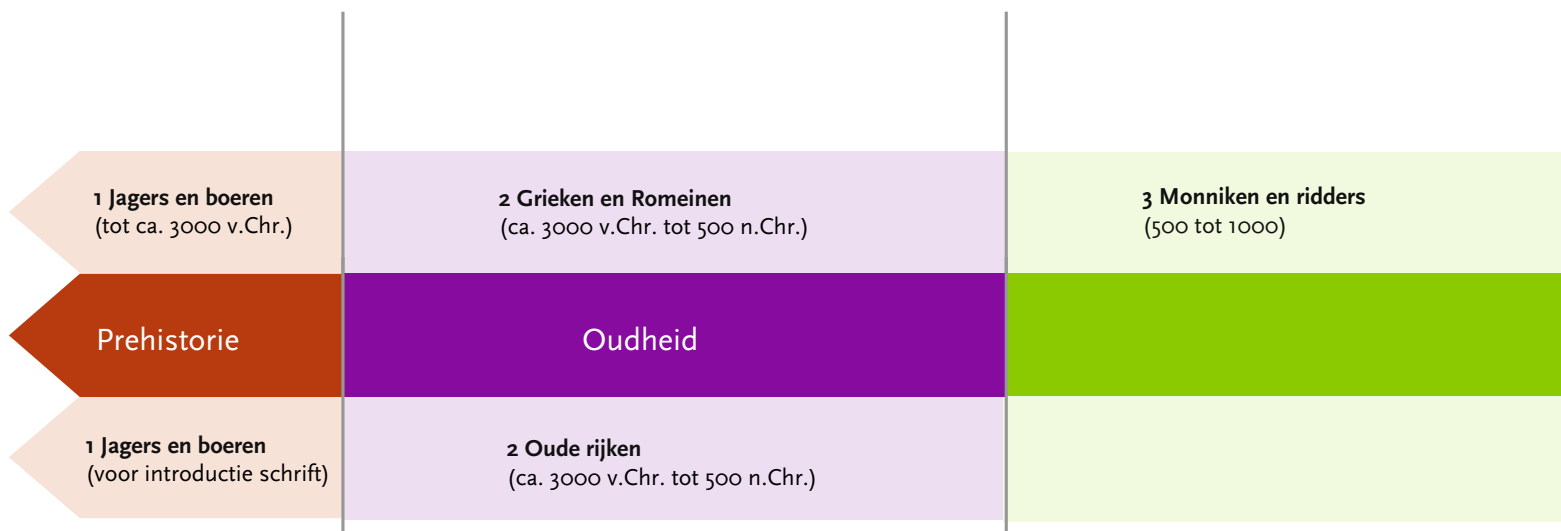
Dagelijks gebruiken we allerlei begrippen voor tijd die steeds net iets anders betekenen. In de taal vinden we een rijk palet aan verwijzingen naar tijd die soms juist weer bijzonder vaag kunnen zijn. Kinderen leren daar grip op te krijgen. Zo vraagt een peuter: 'Wanneer gaan we naar oma?' en krijgt dan als antwoord: 'Straks!' Menig peuter én ouder kan behoorlijk gefrustreerd raken als het kind dan vervolgens elke minuut vraagt of het al 'straks' is.

Kinderen horen vaak dingen als 'Daar heeft mama/papa nu geen tijd voor', 'Schiets eens op, ik heb geen uren de tijd', 'Haast je langzaam', 'Het zal tijd worden', 'Dat was in mijn tijd wel anders', 'Beleven we het vandaag nog?', 'Komt er nog wat van?', 'Moet ik

een eeuwigheid wachten?', 'Je hebt nu lang genoeg op de iPad/telefoon gezeten', 'Heb je nog lang werk?', 'Het werd wel tijd', 'Door jou komen we dadelijk te laat' en 'Misschien hebben we daar in de vakantie een keer tijd voor.' Kinderen ervaren dus dat tijd iets is waar vaak gebrek aan is, en als jong kind heb je al heel wat abstracte kennis van de wereld en van de taal van de volwassenen nodig om opmerkingen die ernaar verwijzen te kunnen duiden. Rond hun vierde jaar leren kinderen dankzij de interactie met volwassenen en oudere kinderen dat er zoiets is als het verleden, namelijk dat wat al gebeurd is, het heden (nu) en wat er nog in het verschiet ligt, de toekomst.

Dit zijn allemaal voorbeelden van dagelijkse tijd. Deze tijd meten en ordenen we met behulp van klok, agenda en kalender. Symbool voor de tijd is een tikkende klok of het plaatje van een zandloper. Voor jonge mensen zijn dat toch echt relictten uit het verleden. De tijdmetende van nu zit vaak in één apparaat van de ouder verborgen: de smartphone. Dat maakt het wellicht nog abstracter, een soort culturele geheimtaal.

Wat elk kind snel zal leren, is dat 'tijd' een schaars goed is binnen de moderne westerse cultuur. Duidelijk moge zijn dat dagelijkse tijd aan de ene kant objectief meetbaar is in seconden, minuten, uren, dagen, enzovoort en aan de andere kant heel

subjectief beleefd wordt. Wachten op het vertrek naar oma duurt heel lang en spelletjes doen op papa's mobiel heel kort! Bij sportwedstrijden zijn soms zelfs honderdsten van seconden doorslaggevend. In andere situaties kijken we niet op een minuut of een uur. Er is, met andere woorden, een objectieve en een subjectieve tijdsbeleving. Op de basisschool leert de kleuter dankzij allerlei tijdsbegrippen de dag te ordenen: buitenspeeltijd, tijd om op te ruimen en de spannende Sinterklaastijd.

Historische tijd

Naast deze dagelijkse tijd kennen we historische tijd, het verloop van tijd en gebeurtenissen in het verleden. De waarde die daaraan wordt gehecht verschilt per individu en cultuur en is daarnaast ook weer tijdgebonden.

Het schoolvak geschiedenis houdt zich bezig met deze verleden tijd. Maar dat doen ook vele, vele anderen, van politici tot film- en televisiemakers, schrijvers, wetenschappers, stadsontwikkelaars en conservatoren tot degenen die hun tijdlijn op Facebook graag bijhouden. In dit boek lees je over deze historische tijd het meest in elke tweede paragraaf met de vakkennis over elke historische periode. Zonder de gebeurtenissen uit het verleden te kennen en te kunnen ordenen kun je moeilijk historisch besef ontwikkelen.

De praktijk: biologisch, dagelijks en historisch tijdsbesef

Het tijdsbesef van de kleuter is gekoppeld aan concrete gebeurtenissen, zoals het ritme van de dag: opstaan, naar school gaan, spelen en naar bed gaan. Maar ook aan het verschil tussen dag en nacht of het onderscheid in weertypen die passen bij bepaalde seizoenen. Of doordat ze groei, bloei en verdorring ervaren door de seizoenen heen. En er zijn ook al 'historische' momenten, zoals een verjaardag of de overgang naar groep 2. Verder blijkt niet iedereen even oud te worden en is er bijvoorbeeld een waarneembaar verschil tussen een kind en een opa. Kortom, geleidelijk aan worden jonge kinderen zich door ervaring bewust van allerlei tijdsfenomenen. De aan J. den Otter in *Bij de tijd* (1988) ontleende begrippen biologische, dagelijkse en historische tijd worden op de basisschool veel gehanteerd in het kader van het ontwikkelen van tijdsbesef, daarom hieronder een korte toelichting. In 2011 is hierop een bijstelling geschreven door Arie Wilschut, die tevens is opgenomen in de Kennisbasis voor de pabo. Hij beschrijft een onderscheid in dagelijkse, mythische, sociale en historische tijd. Beide indelingen worden hier besproken.

